

ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ (Београд)

ПОЈЕДИНАЧНО И ЗБИРНО У ПЛУРАЛСКОМ ЗНАЧЕЊУ НЕКИХ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ -ЈЕ

1. Анализом у наслову датог односа и главним закључцима који проистичу из анализе једног ограниченог броја примера (из језика прозе М. Црњанског и из општег књижевног језика како га, у датом домену, представљају РСАНУ и РМС) бавио сам се, у најскорије време, два пута. Прво, у часопису *Наш језик* (за 1998) објавио сам расправу¹ у којој сам разматрајући детаљ на морфолошко-деривационом нивоу језика нашег познатог писца, изложио и анализу, и из ње изведено уопштеније схватање да у односу *баџрем*: *баџремови*: *баџрење*, у којем не налазимо дериватив збирне именице на -је који би био изведен од основе *баџрем*-, последњи члан низа (*баџрење*) има апсолутно, несумњиво збирно значење. Другим речима, изведена именица *баџремље*, формирана од основе *баџрем*-, због чувања целе те основе, имала би - навео сам тамо - пре значење *сингуларивне* множине, дакле, оне коју налазимо у сисемском облику те множине *баџремови*, него значење јединке *збирног* карактера, какво има дериватив *баџрење* - када је опониран, као суплетивни облик множине, једнинском облику који се завршава сонантом -м, тј. облику *баџрем*. У даљој разради, јасно је да би морфолошко-деривациона јединица у виду **баџремовље*, па и **баџреновље*, била још адекватнија ознака збира са доминантним значењем *сингуларивне* множине.

Друго, у своме реферату² на 28. НССВД прошлог септембра развио сам даље тезу о реализацији познатог Улмановог принципа *асоци-*

¹ Из језика "Сеоба" Милоша Црњанског (1), *Наш језик*, Београд, 1998.

² Рефлексија значењског односа *индивидуално*: *колективно* у неким морфолошким категоријама, 28. НССВД - МСЦ, Београд-Нови Сад, септембар 1998.

јайивне инџерференције у образовању и одржавању у нашем језику низова које чине морфолошко-деривационе јединице базирани на односу као што је у реализованом низу *џроб: џробови: џробље: џробовље*. Показао сам тамо везу сваке од датих јединица тога низа са семантиком која им је у основи, а у делу реферата који обрађује тај, сигурно, унутарјезички аспект (а равномеран део тога реферата чини и анализа перспективе оваквог низа у књижевног језику) показао сам и општесловенску основаност образовања низова овога типа. Вајан, на име, за старословенски језик наводи образовања *збирних именица* са суфиксом *-ije* од двеју творбених основа, нарочито много када се те основе узимају од именица на *-ŷ* (*-у крајко*). Он даје, тако, (а) образовања од просте основе: *grozdije* (<*grozdŷ*), *dobije* (<*dobŷ*) и (б) образовања од основе са плуралским *-ov-*: *plodovije* (<*plodŷ*), *sadovije* (<*sadŷ*), дакако, и за друге словенске језике, и не само за старословенски.³ Наравно, и за друге значењске класе именица, а не само за значењску класу "биљка, дрво."

У оба случаја, наравно, ознака сингулативне множине базирана је на дихотомији која претпоставља да према једној (простој) основи јединице именице од које се полази у деривацији (нпр., *grozd-*: *grozdije*) постоји и друга (проширена са *-ov-*) основа (нпр., *plodov-*: *plodovije*).

2. С обзиром на тему овога реферата, ја ћу се овде детаљније позвати на Вајана, а на основу изложене схеме односа *форме* датотога низа и *значења* која му леже у основи, бићу слободан да поставим два лингвистичка, у смислу семасиолошком - и, рекао бих, бошковићевска питања. Прво, на име - питање, наравно, у оквирима морфолошко-деривационог образовања именица са суфиксом *-je*: (а) да ли је код именица изведених од именица са значењем *биљка, дрво* овај суфикс баш увек ознака "collectiva", које значење експлицитно наводи и упоредна граматика, и граматика посебних словенских језика⁴ или је у понеком случају ознака "loci", која као таква није експлицирана у разврставањима тих граматика? И, друго - питање: (б) има ли и у овој категорији дериватива (то јест именица на *-je*) места за реализацију неке врсте *еволутивне* семантичке измене, какву је проф. Бошковић видео у неким моделима творбе именица.⁵

Одговор на ова питања, пошто је реч о семасиологији, тражио сам инструментаријем који је у духу Белићевог схватања о језику као си-

³ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 393-394 i d.

⁴ На пример код Вајана: *pribrežje, zagorje, Prekodrinje, zabrdje* (A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 402) или код Стевановића: *Загорје, Забрeжје, љрибрежје, љредсобље, Подриње*, и сл. (М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1986, 467-468).

⁵ На пример у моделу творбе именица са суфиксом *-ица*, као што су: *суишца* (: *суха*), *вруишца* (: *врућа*) и сл., које анализира као именице добијене "еволутивном деградацијом" (в.: Р. Бошковић, Одабрани чланци и расправе, Титоград, 1978, 66).

стему знакова који "стоји, пре свега, у вези са системом значења или појмова," те "када се нешто у систему појмова измени, то обично има значаја и за систему знакова."⁶ У томе инструментарију, као што је познато, *језичко осећање* је једна од битних категорија и налази се свуда где Белић говори о језичкој *синхронији*.⁷ А чим је реч о односу знака и значења у материји грађења речи, тај инструментаријум садржи и Бошковићев појам *семантичке еволуције*, како је тај појам он узимао када је описивао историју значења појединих творбених модела, и њихову везу са променом морфолошке структуре тих модела.⁸ Могло би се рећи да друго питање (б) имплицира и питање о томе да ли је у овим случајевима суфикс *-је* граматички, тј. функционални суфикс, Бошковићевим терминима речено⁹, или је он структурни суфикс, како и Белић и Бошковић дефинишу такву врсту суфикса.

3. Вајан образовања десупстантива на *-је* у чијој су творбеној основи имена биљака, одн. дрвета најчешће класификује - граматички: то су *nomina collectiva* од датих имена. Тако за старословенски: *borije* (< *borŭ*), *plodovije* (< *plodŭ*), као и за остале словенске језике: *dub'e* < *dub* (руски), *vrbí* и *vrboví* < *vrba* (чешки), *breſtje* и *breſtovje* < *breſt* (словеначки), *kestenje* < *kesten* (српско-хрватски), *drvji* < *drvo* (хрватски-чакавски), *grozde* < *grozd* (бугарски).¹⁰ Иако, дакако, позивање на Вајана значи да у тумачењу узимам у обзир дијахронички аспект, ипак је овде реч о класификационом тумачењу, пре свега, модерног стања.

И граматика савременог књижевног језика дату семантичку категорију именица на *-је* класификује као *de facto* - граматичку категорију, дакле: дати суфикс *-је* у десупстантивима у чијој је основи име биљке, дрвета - ознака је плурала, истина, са додатним семантичким садржајем "колективни плурал". За савремено књижевнојезичко стање, уз Вајана, довољно је цитирати проф. М. Стевановића. Он каже: "А овај наставак *-је* нарочито је продуктиван у служби за грађење збир-

⁶ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I, Београд, 1958, 7.

⁷ Управо у Белићевим тумачењима творбе речи то је и најизразитије. Тумачећи однос *правих* и *неправих* речи, на пример, у класи *именица*, А. Белић каже: "Ако хоћемо да је именица неправа, етимолошка веза мора постојати. То значи да се том везом можемо користити за синхроничко разматрање појава само онда када те везе заиста има у осећању оних који говоре. Кад речемо именицу *знак* у српскохрватском језику која данас значи *Zeichen, signum*, и то свако, ма и најразличитије *обележје*, - она је у осећању оних који говоре изгубила сваку везу по значењу, а према томе по стварној етимологији, са глаголским кореном *знаџи* (*wissen, scio*) иако је несумњиво да је она од тог глаголског корена постала. Зато је она за нас, који синхронички посматрамо у овом тренутку особине те речи, - немотивисана реч мада је она историски, дијахронички, несумњиво мотивисана реч" (о.с. стр. 25).

⁸ В.: Р. Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978, 64-66.

⁹ Р. Бошковић, *нав.дело*, 51-52.

¹⁰ А. Vaillant, о.с., 392-403.

них именица, " при чему уз много десупстантива с именом врло различитих појмова у творбеној основи наводи масу примера изведеница од имена биљака, па међу њима и дрвећа: *борје, ѓрање, ѓрожђе, дрвеће, зрње, иверје, јаворје, кесїење, корење, лишће, ѓруће, смиље, ѓрње, цвеће, шибље, шипражје*. "Ове именице" - каже он - "најчешће имају у основи неку именицу м. рода, али дакако означавају скупове, збирове предмета и ж. и ср. рода."¹¹

4. С обзиром на чињеницу да је однос *синџулар: ѓлурал* у сфери јасно граматичког класификационог односа, те да према низу, нпр., *јавор - јавори* у језику имамо и низ са трећим чланом, дакле: *јавор - јаворови - јаворје*, природан је закључак да је суфикс *-је* - јединица (истина деривациона, а не уже морфолошка као проширење *-ов/-ев-*) граматичког, по Бошковићевој терминологији - функционалног значаја. Граматичност суфикса *-је* морфолошки ће појачавати појава плуралске основе са *-ов-*, оне коју видимо у потврђеним низовима као што је, на пример, низ: *бор-борови / бори - борје - боровље*. Вајан чак оправдано наводи и као суфикс "проширену форму" *-овије*, међу таквим формама са другим гласовним елементима.¹² И прости, и проширени суфикс ознака су множине, први - множине са доминантним значењем *збира*, други - збирне множине у којој се истиче *синџулајивно*. Управо у ономе смислу који се види при анализи које *језичко осећање* савременог говорника врши у низу: *ѓроб - ѓробови - ѓробље - ѓробовље*, у којем јединица *ѓробље* може бити што се граматичког броја тиче и тровалентна: *ѓробље,=једнина ср.р. "/једно/ место с више гробова"*, *ѓробље,=једнина ср.р. "гроб"* и *ѓробље,=збирна именица од ѓроб*, док јединица *ѓробовље* има само једну валенцу граматичког броја - "сингулативни збир, збирна именица од *ѓроб*."

5. Велики Речник САНУ у једном низу својих дефиниција појединачних лексема, ове категорије даје управо овакву, г р а м а т и ч к у класификацију. На пример, он наводи:

бор - борови / бори - борје - боровље
бреза - брезе - брезје - брезовље
буква - букве - бучје - буковље
врба - врбе - врбље - врбовље
ѓлоѓ - ѓлоѓови - ѓложје - ѓлоѓовље
зрно - зрна - зрње -зрневље / зрновље.

Међутим, у значајном делу својих анализа РСАНУ уводи и дефиниције које, засноване на језичком осећању за комплексно значење

¹¹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1986, 468.

¹² "On trouve *-ovije* sur thème de pluriel en *-ov-*, ainsi *sadovije*..." (o.s., 401).

појединих од лексема овога творбеног модела, указују на потребу да се суфикс *-је* додат на основу имена биљке без плуралског проширења *-ов-* протумачи као с т р у к т у р н и суфикс. Тако ће тај речник дати једначине, на пример:

брешиће = (а) зб.им.од брест, али и (б) *бресѿиик* = *бресѿова шума*
бучје = (а) зб.им. од буква, али и (б) *буквик* = *букова шума*
јасење = (а) зб.им. од јасен, али и (б) *јасеник* = *јасенова шума*
клење = (а) зб.им. од клен, али и (б) *кленик* = *кленова шума*
лешиће = (а) зб.им. од леска, али и (б) *лешиѿар* = *лескова шума*
лужје = (а) зб.им. од луг (храст), али и (б) *лужњак* = *храсѿова шума*.

Очигледна је овдје реализација познате, и школске чак, Белићеве схеме којом изведеницу базира на синтагми, и то овде на оној у којој је "предметна реч" коју садржи замишљена синтаagma означена суфиксом, па је таква изведеница у сфери дериватива који имају структурни суфикс. Дакле, сам суфикс *-је* овде је апсолутно једнак суфиксу *-ик*, или *-ар*, или било којем другом који има значење "место". Јер *-брешиће* је *бресѿиик*, *бучје* је *буквик*, *лешиће* је *лешиѿар*, тј. - "место са брестовима", "место са буквама", "место са лескама" итд. Тиме, у датом моделу, заправо, суфикс *-је* излази из сфере функционалних суфикса, престаје да буде *морфолошка* морфема којом се обележава ралика у граматичком броју (*јасен* = sg.: *јасење* = pl.), а смешта се у сферу структурних суфикса, постајући на тај начин *деривациона* морфема којом се гради именица из семантичке категорије *nomina loci*.

6. Овим долазимо на Бошковићев појам *семантичке еволуције*, који је он приказао врло јасно на примеру развоја значења суфикса *-ица* у констелацији коју видимо у *-арица*: *ар*. Каже проф. Бошковић: "Однос *арица*: *ар* могао је првобитно значити однос *femininita* према *masculinita*; дакле све речи на *арица* могле су значити само оно што значе и речи на *ар*, са променом, наравно, рода. Међутим данас однос *арица* - *ар* није увек такве природе: *овчарица* (masc. *овчар*) не значи само *женску* која овце чува, већ и *колибу* за овце и *ѿлиску*; *рачарица* (m. *рачар*) значи не само *женску* која хвата раке, већ и *ѿорбу* у којој се они носе..." Овакав развој значења проф. Бошковић тумачи као "продукат секундарних односа морфолошких елемената код појединих именица", овде, наравно, именица *овчарица*, *рачарица*, *козарица*, *жиѿарица* и сл., чија је морфолошка структура добила нови вид чим су - како каже Бошковић - "доведене у везу са основним речима од којих су именице на *ар* саграђене - *овца*, *рак*, *коза*, *жиѿо*."¹³

¹³ Р. Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1987, 63-64, 66.

Природно, ову аналогију треба узети *mutatis mutandis* и то само у елементу еволуције значења, јер проф. Бошковић говори пре свега о перинтегрисаном суфиксу *-арица*. У случају збирних именица на *-је* о перинтегрисаном наставку можемо говорити онда кад наводимо Вајанову напред поменућу "проширену форму" *-овије*. А кад анализирамо морфолошку структуру неких од овако формираних збирних именица, поставиће се у још сигурнијој мери закључак о структуралној, а не граматичкој (функционалној) природи суфикса *-је* код њих. Али поставиће се и питање о правом значењу (или значењима) проширења *-ов-* које улази у перинтегрисани суфикс.

7. Наиме, уколико се за збирне именице на *-је-* изведене од именица м.р. на сугласник код којих се јављају облици са плуралским уметком *-ов-*, тј. примери као што су: *боровље*, па и код других именица *-џробовље*, *џромовље*, могу тумачити као образовање у којима је перинтегрисани суфикс *-овље* појачајна ознака *синџулаџивне* множине у иначе *збирној* именици, па су то именице изведене граматичким (функционалним) суфиксом, како треба протумачити збирне именице исте семантичке класе изведене од именица ж. рода тим истим перинтегрисаним суфиксом?

Именице на *-а* ж.р. као *бреза*, *врба*, *буква* и сл., по свом деклинационом типу, никако нису могле имати множину са проширењем *-ов-*, а имају према себи у РСАНУ дефинисане "збирне именице" с тим проширењем: *брезовље*, *врбовље*, *буковље*. Дакле, како би из тих дефиниција излазило - образоване су граматичким суфиксом у суштини множинско-колективног значења. Ово њихово значење оправдало би се аналогијом: деловањем масе именица са перинтегрисаним формантом *-овље*, изведеним од именица м.р. код којих проширење *-ов-* има морфолошку заснованост. Ја бих, међутим, био за друкчије тумачење.

Перинтегрисани суфикс *-овље* овде би у своме првом делу имао не *плуралско* проширење *-ов-* (јер га именице на *-а* ж. р. никада нису ни имале), него би то био *посесивни* суфикс *-ов/-ев*, који је сасвим обичан управо у грађењу посесивних придева од именица ж.р. на *-а* које имају семантику биљке, дрвета: *бреза* - *брезов*, *јела* - *јелов*, *шљива* - *шљивов*, *буква* - *буков*, *џрешња* - *џрешињев*, *вишња*-*вишињев*, *крушка* - *крушков*, *јабука* - *јабуков*, *врба*-*врбов* и сл.¹⁴ Овим би именице изведене суфиксом *-је* од тих посесивних придева примарно биле у категорији *nomina loci*, са суфиксом *-је* структурног карактера, са значењем "брезово место", "место са брезама" итд. То значи да би оне тек секундарно, унутрашњим развитком значења, улазиле у категорију збирних именица, у којима би исти суфикс (коинцидентно) био граматичког (по проф. Бошковићу - функционалног) карактера.

¹⁴ В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1986, 544.

Извори грађе и лијератури

1. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I-XI, Београд, 1959-1981.
2. М. Црњански, Сеобе, Београд, 1996.
3. А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, I, Београд, 1958.
4. Р. Бошковић, Развој суфикса у јужнословенској језичкој заједници, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978, 49-175.
5. А. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, IV, La formation des noms, Paris, 1974.
6. Ж. Станојчић, Из језика "Сеобе" М. Црњанског (2) *Наш језик*, Београд, 1998.
7. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1986.
8. St. Ullmann, The Principles of Semantics, Oxford, 1963.

Živojin Stanojčić

SINGULAR AND COLLECTIVE IN THE PLURAL MEANING
OF SOME NOUNS WITH SUFFIX *-JE*

Summary

Author is analyzing the semantic systems that are the basis of morphological-derivational models found in series like *bor: borovi / bori: borje: borovlje*, with collective neutral nouns derived from masculine nouns by adding the suffix *-je / -ovlje*, opposed to series like *breza: breze: brezje: brezovlje*, with collective neutral nouns derived from feminine nouns by adding of the same suffix. He finds that the nomina collectiva in the first series primarily belong to the derivational model in which the suffix has the grammatical function (it is the morpheme bearing the meaning of "collective plural"), secondarily, by development of inner meaning they may become the nomina loci. On the other hand, the primary meaning of nomina collectiva in the second series is in the sphere of nomina loci, and the secondary one turns to be the meaning of the collective plural. The author's conclusion is based on the fact that the element *-ov/-ev-* in *borovlje* can be interpreted as a plural enlargement of masculine nouns (diachronically) ending with *-ŭ borovije <borŭ*), while the element *-ov/-ev-* in *brezovlje* can be considered only as the suffix *-ov/-ev* used in formation of possessive adjectives. By that fact, the suffix *-je/-ovlje* in the second series has the rank of structural suffix.

The analysis is based on theoretical thought of A. Belić's and R. Bošković's works on word formation, on St. Ulmann's views on the associative interference in the morphoderivational systems and supported by A. Vaillant's conclusions and data concerning the Slavic situation in the sphere of collectives formed by the suffix *-je*.¹⁵

¹⁵ Рад је у оквиру Пројекта 05 Т 30. Стандардни српски језик - Потпројект 3. Развојни процеси у савременом српском језику, који у истраживачкој фази, за период 1995-2000. г. финансира Министарство за науку Р. Србије.